

інший формат ярослав грицак

Людина — істота
передовсім історична.
Про що б не йшлося —
не обійтися без історії.
Тож необхідно, щоб
часом ішлося саме
про історію.
Історик Ярослав Грицак
розповідає про деякі
можливості освоєння
історії.

упорядник тарас прохасько

інший формат ярослав грицак

ВИДАВНИЦТВО

ЛІЛЕЯ - НВ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

2 0 0 3

Очевидно, що без історії неможливі жодні інтелектуальні спроби. Так само жоден «Інший формат» неможливий без історика. Особливо такого, який і серед істориків вирізняється іншим форматом.

Розмова з директором Інституту Історичних досліджень при Львівському Національному університеті, сенатором Українського Католицького університету, гостем-професором Центрально-Європейського Університету Ярославом Грицаком відбулася у Львові 12 квітня 2003 року.

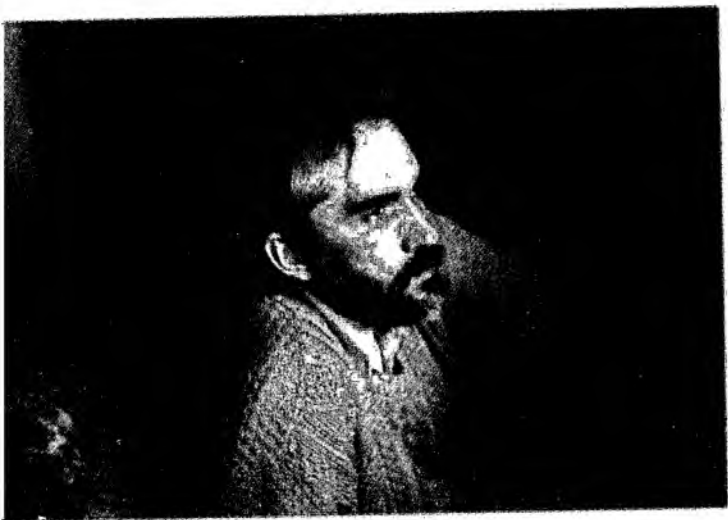
Я наперед уникав обговорення конкретних історичних подій. Йшлося насамперед про роздуми вголос про спосіб роздумування про розуміння історії і щось таке у науці про історію, що біологи називають екологією.

Про те, що історій є багато.

Оскільки Ярослав Грицак не тільки системно викладав своє бачення історії, але й лаконічно й образно розповідав мені те, чого я зовсім не знав, то нашу бесіду подано у формі ретельного конспекту блискучої лекції.

За час нашої розмови у Львові падали дощ, град, неймовірно густий і гарний сніг, гриміло, блискало. Але не у всіх частинах міста однаково...

Тарас Прохасько

1. Основною темою моїх досліджень є Галичина австрійської доби дев'ятнадцятого століття. Але склалося так, що останні роки мене кинуло у більш сучасну історію, що дало мені ключ до ширшого погляду на всю історію України. Значно ширшого, ніж був мені доступний десять років тому.

Однак мушу сказати про таку парадоксальну річ. Той, хто знає українську історію, ніколи не скаже, що він її чітко знає. Чим більше ти знаєш історію — українську, неукраїнську — тим більше ти розумієш, що певні моменти, викладені у підручниках, насправді відбувалися зовсім не так.

Це тільки підручник має таку креативність — дати, орієнтації, інтерпретації. Коли починаєш вникати в історію, то бачиш, що вона цілком інакша. Тому той, хто хоче знати історію, чи той, хто вже трохи знає, розказуючи щось, завжди вживає таких слів — здається, на мою думку. Це тільки у школі говорять впевнено.

А я собі все кажу, що немає одної історії. Те, що ми називаємо історією, надто широке поняття. Воно поєднує різні ступені, різні стадії нашого знання про минуле, усвідомлення минулого.

Є той середній рівень, який ми всі проходимо, — це вивчення історії у школі. Нас напихають підручниками, нас

ідеологізують, нам кажуть, як оцінювати певні речі, ми складаємо іспит і потім успішно все це забуваємо. Насправді більшість людей дуже рідко опирається на підручники. Але істориком є кожен — кожен щось може сказати про історію. Переважно те, що ми знаємо про історію, черпаємо з газет, телебачення, фільмів, часами з якихось дискусій. Отже, крім підручничкового рівня завжди існує якийсь рівень масовий. І цей масовий рівень повен парадоксів.

Недавно було зроблене таке опитування про найбільш популярні і найбільш непопулярні в Україні фігури. І виявилися такі парадоксальні речі: найбільш популярними фігурами є Богдан Хмельницький, Петро Перший і Михайло Грушевський, а найнепопулярнішими — Сталін, Горбачов і Степан Бандера. Вслухайтесь, як це звучить! Не можна казати про існування якоїсь креативності. Це майже стихія, хаос, де кожен має свою точку зору.

Але коли я говорю про ту історію, якою займаюся, це ще одна історія. Це третя історія. Це історія академічна, яка якось впливає на ту історію, яка є у школі, і на історію масову, але загалом історики знають, що їхнє розуміння трохи сумне. Вони знають, що їхня історія ніколи не стане ні набутком школи, ні набутком масовим. Знання історії завжди пов'язане з якоюсь

гіркотою. Це щось схоже на богослов'я, на пізнання божественних тайн.

2. Я починав у радянські часи. У 1982 році прийшов в аспірантуру. Хотів займатися австрійською добою. Мені відразу сказали — якщо хочеш займатися історією, пиши про робітничий клас. Вибору не було. Я писав про робітників Борислава — це була тема моєї дисертації. Але ця тема дала мені дуже добрий ключ до Франка. Франко став найулюбленішим предметом, яким я займаюся. Це триває вже майже двадцять років. Зараз я пишу велику біографію Франка, нову біографію, бо маю цікаві матеріали.

В той час, коли я почав вивчати Франка, навіть вийшла моя книжечка про нього. Почалася перебудова, розпався Союз, і мене, як і все наше покоління, кинуло — ми робили якусь громадську роботу, мусили займати якісь посади.

Незважаючи на свій вік (у революцію завжди молоді приходять до влади), я став директором інституту, який створився при університеті в 1992 році. За цією ідеєю стояв академік Юхновський. Справа в тому, що у Львові була одна з найзакостеніліших історичних шкіл. Тут, у Львові, в університеті, за історією найбільше пильнували, до історії

не могла проскочити й миша — чи до викладання, чи до вивчення. Щоби щось міняти, треба було створити незалежний від історичного факультету інститут, який зможе з ним конкурувати, примушувати міняти предмети, спосіб викладання. Така була ідея. І так сталося, що я вже десять років є директором того інституту.

А потім почалися різні закордонні зв'язки, проекти. У 1992 році виникла дуже благородна ідея написати цілком нові історії нашого регіону — історії чотирьох країн: Польщі, Литви, Білорусі, України. Кожну з цих історій мали писати молоді історики — це було принципово. По два історики з кожної країни: один пише давню історію, другий нову. Це все мало бути такою відмовою від того, як робилося до 91-го року, спроба оновленого бачення.

На щастя, так сталося, що мене якраз познайомили з Наталією Яковенко. Ми стали, як ми часом кажемо, кровними сестрою і братом по нещастю. Нам вдалося написати цю нашу історію. Це зайняло десь зо п'ять років, але це писання дуже багато чого мені дало, я дуже багато начитався і української, й неукраїнської літератури.

Приблизно тоді ж я вперше прочитав книжки Івана Лисяка-Рудницького — коли почали з'являтися книги з-за кордону. Це читання мене просто вразило.

Я перший раз прочитав українську історію не для домашнього вжитку. Історію, яка дає почуття, що ти на величезному просторі, дає величезну перспективу. Написана блискучим інтелектуальним есеїстичним стилем і разом з тим академічно, дуже серйозно. Я захопився Лисяком-Рудницьким і переклав два томи, які вийшли у Києві в 1994 році.

Тобто останні десять років я не мав якоїсь власної великої схеми. Я робив усе те, що треба було робити, те, в чому був переконаний, що це треба робити.

Останнім таким проектом були соціологічні дослідження — навіть цим довелося займатися. Сім років ми вели соціологічне порівняння Львова і Донецька: як думають люди, як сприймають всі ці зміни. Цей проект виконували соціологи, політологи й історики різних країн.

Все те, що відбулося за ці десять років, усе, що я напрацював, не дало якогось загального кумулятивного ефекту, але створило відчуття, що я трохи спеціаліст у різних ділянках.

Зрештою, було ще й багато закордонних поїздок. Мусив багато їздити. На щастя, сталося так, що бував у дуже добрих університетах. З якогось часу почав навіть там викладати, читав лекції у Колумбійському, Гарвардському університетах. А останніх шість років працюю у Будапешті. Для мене все це стало ще одним закінченим університетом. Те, що я вивчив у Львівському університеті, дало мені можливість навчитися чогось від спілкування із моїми колегами. От таке можу сказати про свій сучасний стан — переживши десять років змін, різних проєктів, я просто відчуваю потребу сісти за робочий стіл і найближчим часом написати декілька добрих книжок (наскільки мене стане). Книжок, які можуть бути дуже важливими для розуміння самого себе.

Я завжди пишу книжки, статті, уявляючи собі читача. А моїм читачем — з питань дуже фізичних — є коло моїх найближчих друзів. Вони переважно не історики. Просто так сталося, що за останнє десятиліття склалося певне своє середовище, середовище інтелектуалів з різних ділянок. Для мене воно дуже важливе. Бачу, що появляється покоління, яке може говорити спокійно, відверто, відкрито, яке хоче сказати щось дуже ґрунтовне.

Маю таку візію, що я мушу написати для них історію. Не кажу, що цю історію вони будуть обов'язково читати. Можливо, з моєї історії друзі зможуть щось собі взяти для написання власних романів, трактатів, чогось іншого. Але йдеться про потребу самоідентифікації нашого середовища. І я бачу, що за останні роки це моє середовище все більше і більше розростається. Раніше це були переважно львів'яни, тепер є багато киян і так все далі. У спілкуванні між собою ми відчуваємо страшенну потребу себе передумати, переідентифікувати. А без хоч якоїсь спроби розуміння історії це просто неможливо.

З. Власне моя історія — це історія без брому. Винниченко писав, що українську історію неможливо читати без брому. Я маю на це дуже просту відповідь: насправді українська історія читається нормально. Вона є нормальною історією — не гіршою і не ліпшою. Вона має свої особливості, але вона не є унікальною. Її можна спокійно читати, спокійно вивчати і знати. Бо, як мені здається, наш «бромізм» є виявом комплексу меншовартості. Ніби ми є трохи меншовартісними через свою особливо тяжку історію. Але ж ми не маємо потреби ні відчувати себе меншовартісними, ні покликатися на свою історію як на певне виправдання цього. Бо у нас цілком нормальна історія, і ми є цілком нормальними людьми.

Той, хто займається історією трошки ширше, знає не тільки українську історію, але й білоруську, російську, єврейську, польську, бачить, що у кожній цій історіографії є та сама тенденція. Кожен з тих національних напрямків переконаний, що його історія найтрагічніша. Ми вже так часом жартуємо, що серед істориків Центральної Європи є таке змагання — у кого трагічніша історія, хто собі краще зідре волосся на голові і скаже, що от ми страждали так, як ніхто більше не страждав.

Я просто не бачу потреби у написанні такої історії (особливо після 1991 року). Просто виходьмо з того, що ми цілком нормальні. Якщо так, то ми маємо цілком нормальну історію: ні кращу, ні гіршу. І це добре.

4. Перш за все людина — істота історична. Жодна інша істота на цій планеті не має історичної свідомості, історичної пам'яті. Це властиво лише людині. Значить, це щось дуже людське. Людина справді без історії не може. Тому що історія пояснює, ким вона є зараз. Людина завжди мусить відповісти собі, ким вона є, це питання виникає завжди. А щоб вона на це питання відповіла, вона мусить покладатися на історію. Сучасний стан тої людини, того суспільства викликає певний вибір — ми хочемо бачити свою історію такою, а не такою.

Істориків дуже мало. Не будемо цього забувати. Дипломованих істориків, кандидатів, докторів, студентів багато, але тих, хто фахово займається історією і пише історію, дуже-дуже мало. Я собі завжди ставлю таке питання — це питання дуже складне, важке, я справді не знаю відповіді на нього: наскільки ми впливаємо на стан суспільства.

Єдине, що ми можемо робити, що роблять всі мої колеги, що я роблю — ми намагаємося багато писати. Писати навіть поза нашими науковими інтересами, поза нашим вузьким фахом. Ми пишемо у газетах. Працюємо з радіо, телебаченням. Часом навіть в Інтернеті. Але разом з тим ніколи не зникає відчуття певного безсилля, не розчарування, а власне безсилля — незважаючи на те, що пишеш ти, пишуть твої колеги, існує якийсь такий масовий потік препаративаної, зманіпульованої історії. Напевно, так всюди, у будь-якій ділянці. Хто читає добру літературу? Хто слухає добру музику?

Але що мені видається важливим — існування історії, яку намагається представляти наше середовище, є можливим, є необхідним. Щоби був вибір. Щоб людина, яка хоче мати вибір, мала вибір. Щоб вона мала і таку історію. Якщо людина дійсно шукає якихось відповідей, якщо вона має якісь питання, навіть якісь настрої і хоче якихось чесних відповідей, нехай вона має

і такий виклад історії. Ми не маємо впливу на вибір, але ми можемо бути одним із виборів.

Це наша громадська позиція. Ми мусимо давати цю пропозицію.

Б. Найпоширенішою помилкою наших людей щодо своєї історії є передовсім неправильні способи думання про історію. Перший з них: історія — це будь-що, все, що каже історія, несправжнє, бо історики неправдиві, історія — продажна наука, кожен може стати істориком і писати свою історію, тому історикам не можна вірити. Так само, як і журналістам. Тобто історія — щось несерйозне. Я чув це все своє життя. Навіть від людей дуже поважних.

Другий неправильний спосіб думання про історію — наслідування традицій марксизму. Але не тільки марксизму, бо воно є і в українській національній традиції, яка пов'язана з Грушевським.

Це думання у категоріях певної схеми — все, що сталося, повинно було бути лише так, а не інакше, те, що сталося, не є випадковим. Тому українська історія є такою — ми завжди хотіли своєї власної держави ще з часів Київської Русі, але завжди у нас була певна кількість зрадників, завжди еліта перекупувалася, у критичні моменти нам не вистачало

міцності. Тому наша національна історія є результатом нашого національного характеру. Тож те, що ми ніколи не мали своєї держави, маємо зараз таку державу, яка нам не подобається, є результатом певних рис нашого національного характеру — якісь жіночі риси, якась безвідповідальність, селянська розхлябаність. Тобто меншовартість. Такий от другий неправильний спосіб думання про історію.

Я більше зайнятий другим способом. Про перший, очевидно, не можу, не маю що сказати. Тут нема про що сперечатися. Я можу переконувати студентів, що історія — серйозна наука. Але мені важко людину з вулиці, яка не вірить у серйозність історії, переконати, що історія — це наука. І чому історія є серйозною наукою.

А щодо другого способу, то мені здається, що найголовнішою нашою помилкою, найбільшим викривленням нашого бачення є те, що ми звикли приймати історію у рамках якоїсь певної категорії.

Якщо марксиста дивилися на всю історію через класи, класову боротьбу, так у нас дивляться на всю нашу історію як на історію української нації. Ніби вся наша історія є історією формування нації, національної боротьби, творення своєї

держави і таке інше. І це — скажімо так — дуже і дуже завужене розуміння історії. Тому що воно не дозволяє відчутти, що насправді відбувалося у певні моменти.

От така ілюстрація. Ми звикли вживати образ Івана Мазепи як борця за власну державу. Мазепа — категорія з того ряду, де і Петлюра, Бандера. Він боровся за самостійність, проти московської неволі. Такий от національний спосіб.

І національна історія завжди мусила пояснити — як то так, що Мазепа, який стільки служив російському цареві, раптом пережив майже навернення якесь, що почав боротися проти цього царя. Тобто проблемним є це пояснити — як одна і та ж людина поводить себе настільки протилежно. Але, якщо вийти за рамки національної парадигми, національного бачення історії, все стає на свої місця. Все дуже просто зрозуміти. Треба мати на увазі дух того часу — як функціонувала тодішня еліта. Це було співвідношенням між сюзереном і васалом. Зверхником і тим, хто йому служив. Васал мусив бути вірним сюзерену за багатьох обставин, але не за всіх. Коли васал відчував, що сюзерен не забезпечує його прав, зраджує його, підставляє під небезпеку, він не те що міг зраджувати, він мусив зраджувати сюзерена. Бо сюзерен зрадив його раніше. Що сталося: поки Мазепа цілком міг провадити свою політику

в рамках панування Петра, це вміщалося у нормальну схему, Петро був добрий. Але як тільки Петро почав підставляти українську еліту під певні небезпеки, Мазепа просто не мав виходу. Він мусив збунтуватися проти цього сюзерена. І такий випадок не одинокий — маємо це часто у тому східному регіоні. Про це Субтельний писав у книжці «Мазепа і мазепинці». Справді, маємо багато зразків саме такого бунту. Скажімо, повстання Ракоці...

Або візьмімо Хмельницького. Сперечаються про державницьку політику Хмельницького. Хмельницький хотів збудувати свою власну державу, але зрадив у кінці свої інтереси, бо потрапив під владу російського царя і таке інше. Але це спосіб думання тих, хто звик до національного способу. Насправді Хмельницький не мав великого вибору. Якщо подумати категоріями того часу, то Хмельницький не міг утворити своєї власної держави з тієї простої причини, що у тому регіоні взагалі не існувало поняття держави без монарха. А монархом міг бути лише той, хто не просто вибраний, а від Бога. Хмельницький не міг себе представити богопомазаним, йому би ніхто не повірив. Була лише лінія Острозьких, які могли на щось претендувати. То що ж залишалося Хмельницькому? Залишалося шукати монарха, царя, короля або султана, під яким Українська держава була би васалом.

І можна багато подібних випадків згадувати. І у 19-му, й у 20-му столітті. І побачити, наскільки наше національне розуміння історії звучує розуміння свого Я і примушує нас думати власне у тих трагічних категоріях, які насправді не є трагічними. Бо є нормальними. Треба лише розширити свою перспективу на певні історичні події.

Є. Нема зворотного до національного. Просто є, скажімо так, національне одним з. На історію можна дивитися з багатьох перспектив. І національне є одним з так само, як і класове є одним з. Кожна перспектива має свої обмеження. Тому історик, пропонуючи свою точку зору, мав би чесно признатися: будьте обережні, бо я пояснюю вам лише від і до. І все. Норман Девіс дуже добре сказав: найкращим є той історик, який признається у власних обмеженнях, тільки поганий історик вдає, що він вільний від будь-яких недоліків.

Завдання історика — показати, що можливі різні історії. І до цього треба ставитися нормально. Якщо вони написані науково, без фальсифікації фактів, у рамках певного верстату, то їх може бути багато. Ми не можемо, скажімо, обмежитися однією історією якогось діяча. Я пишу біографію Франка і певний, що про нього будуть ще багато писати — так само, як і писали. Але ви ніколи не знайдете двох однакових

біографій. Все залежить від того, яку перспективу обирає історик і з чого він виходить. Це перша відповідь.

Друге. Я не кажу, що національна парадигма, національний спосіб історії недобрий чи неправильний. Я кажу, що він є одним з. Якщо ми хочемо бачити ширшу історію, то давайте на цю національну історію дивитися разом з іншими історіями. Не замінювати, а дивитися, як національна історія функціонує з історією європейською, чи жіночою, чи історією селянства.

Історія, якщо дозволити собі такий образ, — це не советський магазин, де продають лише морську капусту по 2.20. Історія має бути супермаркетом, в якому є різні види доброї, якісної, фахово написаної історії. А споживач історії має ходити і вибирати собі. Виходячи з власних потреб і з того, що він готовий за цю історію заплатити.

А якість продукту визначається дискусією істориків між собою. А також дискусією на радіо, телебаченні, у газетах. В таких дискусіях завжди визначається, яка історія добра, яка не дуже добра, а яка блискуча.

Тому мені важлива, скажімо, така газета, як «Критика». Вона, використовуючи той не цілком вдалий образ супермаркету, ліпить ціну. Знову ж таки у супермаркет ніхто не йде без

мінімальної реклами. Часом ця реклама непомітна. Отже, «Критика» виконує ту функцію, що каже — ця історія дуже добра, ця не дуже добра, або: цей роман дуже добрий, цей — не дуже.

Історія не може існувати сама по собі. Це ж не тільки академічна наука — ми сидимо у своїх кабінетах, пишемо книжки, а потім йдемо це розказувати студентам. Історія має бути частиною найширшої публічної сфери, де історія весь час виставляється, дискутується й оцінюється. І той, хто хоче мати цей вибір, повинен також мати доступ до оцінки.

7. З точки зору історика не може бути нічого, що би не підлягало сумнівові. Тому що кожна річ має підлягати сумніву. Це є нормальним способом пізнання. Наука, якщо вона хоче називатися наукою, мусить виходити з того, що будь-яка річ, будь-який факт, будь-яка гіпотеза мають піддаватися сумніву. Сумніваюся, отже існую.

Інша справа — для чого це робиться. Найгірше, коли сумніваються заради сумніву.

Знаємо, що у кожній історії, у кожному часі існують так звані ревізійні школи, школи, які роблять ревізію. Вони критикують не окремі факти зі старих писань, а весь спосіб дискурсу.

До якоїсь міри нам, нашому поколінню припала роль бути ревізійністами. Це було неминучим, цього неможливо уникнути. Інше питання — як ми це робимо? Добре чи зле? Але ревізія неминуча.

Неприпустимою є ревізія заради ревізії. Для саомалювання, для містецької пози, для того, щоб тобі приліпили вищу ціну. Голосніше крикну, більше спровокую, буде мені більша ціна. Я дуже боюся такої ревізії... Десь прочитав таку думку, яка мені дуже сподобалася: деконструкція без конструкції межує з безвідповідальністю... Деконструкція завжди повинна мати елементи майбутньої конструкції.

В. Моя співпраця з УКУ почалася ще тоді, коли його не існувало. Десь у 1991 році, у вересні, ми сиділи з отцем Борисом Гудзяком у кафе на Кембридж сквер. Ми говорили про перспективи Львова. Отець Борис якраз закінчив свою дисертацію і думав, куди в Україні йому їхати. А я перший раз у житті був кілька місяців поза Львовом. Дуже за ним сумував і дуже гаряче переконував його, що Львів — ідеальне місто.

Отець Борис приїхав у 1992 році і з того часу став одним із ревізійністів і будівників. Ми з його присутності дуже виграли. Він приніс до нашої ревізії гарний струмінь. Він вийшов з прекрасної академічної школи, Гарвардської школи.

З певного часу ми зрозуміли, що досить радитися — треба щось робити. Десь у 1996 році почалися перші спроби створення нових додаткових факультетів у Богословській академії, бо Католицький університет повинен мати декілька факультетів — історичний обов'язково.

Що є дуже важливим... Це має бути університет нових поколінь людей, які будуть навчатися, які будуть вчити.

Бо що сталося? За останні десять років — може, хтось не зауважив цієї зміни, але вона є і вона дає дуже велику надію: появилось перше покоління істориків, які отримали освіту поза Україною, мають дипломи, магістерки і вернулися в Україну. Що вони будуть тут робити? Яке знайдуть застосування своїм знанням, умінням і бажанням? Дуже часто вони не можуть знайти собі місця у викладацьких структурах. Дуже часто закінчується тим, що вони ідуть у якісь бізнесові структури або вертаються за кордон, і це не дає жодної користі нації.

Ми подумали, що УКУ мав би створити власне такий собі притулок. Навіть не притулок, бо це щось пасивне, а йдеться про щось дуже активне, якісь позиції. Насправді це Ноїв ковчег, який знає, куди пливе. І тут є якась велика надія.

Бо Львів — унікальне місце для історії, для писання історії. Я завжди кажу своїм колегам: в Україні такого немає більше ніде. Тільки у Львові, тільки у Львові. У Львові існує майже неперервна тяглість поколінь істориків.

Грушевський виховав Крип'якевича. Крип'якевич близько десяти років був директором інституту суспільних наук і виховав ціле покоління своїх учнів — Дашкевича, Ісаєвича, Крушельницького, Крушельницьку, які в свою чергу виховали нове покоління. І тепер ми маємо можливість виховувати ще одне покоління. Це те, що є нормальною тяглістю традиції. Тобто Львів має унікальне середовище. При тому, що він завжди має потужну потенцію до інтелектуальної провокації — середовище незадоволених, бунтарів, ревізіоністів. Разом з тим воно дуже гарно балансується, співіснує з певною традицією. І такого нема в жодному місті України (я це можу точно сказати) — ні в Києві, ні у провінційних містах.

Тому Львів може дійсно провести реформування певних шкіл, дуже важливих шкіл. В історії зокрема, але не тільки в історії. Потрібно, щоб ті школи мали якесь інституційне опертя. Щоб були якісь інституції, щоб існували різні університети з багатьма факультетами, щоб була можливість вибору. Власне з цього ми виходили.

Ми творимо новий університет, але ми ніколи навіть не могли собі подумати, що творимо УКУ всупереч національному університетові. Навпаки, ми завжди підкреслюємо необхідність співпраці. Середовища інтелектуальні повинні співпрацювати. Бо кожне середовище відчуває, що воно занадто слабке, щоб зробити все те, що воно хоче зробити.

Отже, формування УКУ не є справою лише УКУ, це просто переформування всього нашого середовища, зокрема наукового історичного. Історики у Львові завжди зазнавали репресій, але одночасно історія тут була трохи пещена, бо мала дуже потужні традиції. І гріх було би ці традиції втратити, гріх не примножувати.

Є. Я завжди собі думаю трохи смішну річ — дуже мало з тих людей, яких ми вважаємо галицькими автономістами, насправді знають, що таке галицький автономізм.

Я вважаю, що автономія Галичини — дуже добре. Так само, як і автономія інших країв. Я не боюся федерації України. Федеративна Україна — досить цікава і перспективна держава. Моє заперечення щодо галицьких заяв, перформенсів і навіть провокацій двояке.

По-перше, я бачу, що Галичина підставово не дуже відрізняється від інших частин України. Я не можу сказати, що вона зовсім не відрізняється. Тут є більша національна свідомість, ми більше говоримо по-українськи, більше ваги надаємо національній історії, більше чуємо себе європейцями. Але за способом функціонування нашого суспільства, за способом стосунків ми насправді дуже совкові. Кожен з нас геній, кожен з нас унікальний, кожен з нас прекрасна людина, кожен роботящий... Чомусь у сумі, коли ми додаємося, не виходить цього всього більше, а навпаки, менше. Ми хворе суспільство здорових індивідів. І це так само є проблемою Галичини. Від багатьох добрих галичан не виходить нової Галичини.

Є така теорія соціального капіталу. Останніми роками вона стала модна, але не всі модні теорії погані. На мою думку, ця теорія багато пояснює. Між іншим, вона дуже багато свідчить про історію.

Ця теорія каже, що ступінь готовності кожного суспільства до реформування, до оновлення, до демократизації, до ринку залежить не стільки від теперішніх чинників, а від минулого. Інакше: те, куди ми йдемо, залежить від того, звідки ми прийшли. Ми можемо бажати собі всього, але це не означає,

що все з того, що ми собі забажаємо, є можливим. Якщо думати в таких категоріях, то Москва, скажімо, не має шансів стати Парижем. Скоріше якимось Палермо.

Так само Львів. Він не має шансу стати Мюнхеном у найближчі роки. Можливо, йому треба орієнтуватися на якісь інші міста, на які він більше схожий. Тобто над нами тяжіє наше минуле. І воно визначає наш вибір. Що означає це минуле? Воно означає, що через покоління переймаємо якийсь певний тип стосунків між людьми.

Ключовою точкою теорії соціального капіталу є довіра. Є два типи довіри, від яких залежить вдалість і невдалість реформ. Один тип — довіра, яка завжди є персональною, особистою. Щоби я з вами міг щось робити, я повинен знати вас особисто. Ви повинні бути або членом моєї родини, або моїм колегою зі школи, або вас знає мій родич чи колега. Щось таке, як мафія. Наша довіра має бути персоніфікована. Ми не йдемо до незнайомого лікаря, ми не несемо гроші до банку, якщо не знаємо там когось, хто попередить про крах банку. Тому бачимо в Україні (і в Росії теж) дуже низький рейтинг усіх інституцій — уряду, президента, армії, банків. Тобто наша довіра є персоніфікованою. Це тип суспільства, подібний на Сицилію, де суспільство функціонує, де воно історичне, але бідне.

Але є інший тип довіри. Довіри анонімної: я довіряю вам не тому, що я вас знаю, а тому, що фірма, в якій ви працюєте, варта довіри. Банк, в якому ви працюєте, чесний і має високі ставки. Поліція, до якої я звертаюся, професійна і не бере хабарів. Армія, яка мене захищає, не буде воювати проти мене і не буде збивати пасажирські літаки. Власне для такого суспільства, яке швидко реформується, яке здатне на реформи, коли із суми багатьох індивідів виходить добрий ефект, властива анонімна, інституційна довіра.

Мої колеги зі Швеції, які разом з нами робили порівняльне дослідження Львова, Вроцлава і Донецька, прийшли до висновку, що за типом довіри Львів значно ближчий до Донецька, ніж до Вроцлава. За суттю він дуже совковий. Власне до такого способу будування зв'язків нас привчила совкова система. Інакше неможливо було вижити — ти мусив когось знати, щоб виживати.

До чого я це все веду. Проводячи ідею галицької автономії, ми просто ділимо щось велике совкове на менше, але совкове. І з цього ми не дістаємо якоїсь нової якості. Так можна дійти до рівня районів — зробити Коломийську автономію. Це нічого не змінить. Якщо там є чиновник або людина, вихована у тій системі довіри, то він буде діяти за совковим способом і не інакше.

Ще дуже цікаву річ показало те опитування. Ми питалися в однакових груп підприємців і громадських організацій, що вони будуть робити, якщо виникнуть серйозні проблеми (забирають приміщення, обкладають величезним податком і т. д.). І з'ясувалася ця різниця. У Львові більшість людей відповідали — ми біжимо у коридори влади, ми шукаємо когось, хто може нам допомогти. У Вроцлаві переважно казали: ми будемо мобілізувати людей навколо нас, робити якісь акції, залучати газети, пресу.

Щоб змінилася Галичина, щоб галицька автономія набула іншої якості, треба іншого типу стосунків між собою. Не винімо владу. Я це завжди підкреслюю. Колись про це було дуже добре сказано: кожна влада корумпується, а абсолютна влада корумпується абсолютно. Влада за означенням корумпована. Єдине, що забезпечує від абсолютної корумпованості влади, — контроль і тиск самого суспільства. У нас влада така саме тому, що якраз немає цього тиску суспільства. Суспільство не організоване. Ми всі геніальні, але коли нас 40 мільйонів, виявляємося безпомічні, як діти. Кожна партія — партія кишенькова. Якщо ж доходить до якоїсь мобілізації, то як було недавно досліджено у деяких областях — тільки 1,7% людей готові до якоїсь стабільної політичної акції.

Повинно щось статися, щоб ідея автономії запрацювала. Повинен змінитися сам тип стосунків. Бо я не вірю, що сам факт того, що ми сидимо у каварнях, розмовляємо про найновішу німецьку чи якусь іншу літературу, читаємо добрі газети, думаємо у національних категоріях, виступаємо за легалізацію УПА, робить нас іншими від полтавців чи донеччан. Ми говоримо інакше, але підставово ми дуже схожі.

А друге моє застереження до ідеї галицької автономії — я вважаю, що ті люди, які говорять про галицький автономізм, поведуться наївно і дитячо. Це радше подібне на якусь не цілком продуману дратівливу провокацію, на самоствердження у дешевий спосіб на дешевому матеріалі. Наприклад, ці заяви про перехід на латинку. Можливо, латинка зробить нас ближчими до Європи, не знаю. Але форма, в якій ці заяви робляться, є для мене ознакою. Постійна образа східняків, образа хамська, образливі карикатури... Для мене це тип снобізму, який тримається лише на тому, що хтось народився не там. Бо яка інша заслуга галичан, як не в тому, що вони народилися в Галичині або сюди приїхали.

Тож маю підозру, що це все є певною компенсацією за комплекс меншовартості. Меншовартості у тому сенсі, що Львів не може диктувати Україні, що Галичина не зробила для України

того, що вона думала, що зробіть. А не зробила тому, що то були передовсім ілюзії, а історично наші можливості є досить обмеженими. І ми ніби компенсуємо нашу поразку невинною, образливою агресією. Я терпіти не можу снобів. Я знаю, що це, бо сам часом був жертвою снобізму. Вважаю, що снобізм — один з найтяжчих інтелектуальних гріхів.

А ще зверніть увагу на таке. Більшість тих, хто називає себе галицькими автономістами, або не народилися в Галичині, або їхні батьки не є вродженими галичанами. Скажімо так — це агресивність неофітів, які щойно пережили навернення.

П'ять, десять, п'ятнадцять років тому. Двадцять років тому ніхто у нас не знав про Шульца чи Музіля, чи Рота, чи інших, які тепер вважаються символами галицької ідентичності. Але ми зараз вдаємо, ніби це було завжди, що про це завжди зналося. І це знали всі, а не лише маленька група інтелектуалів, які відкрили це в останні роки.

Пам'ятаю, як у 1988 році до Львова майже підпільно приїхала група викладачів і студентів Мічиганського університету. Ми зустрілися з ними — Кривенко, Ігор Марков, ще кілька людей з Товариства Лева. Пам'ятаю, як нас вразило, коли вони почали нас питати — чи ви відчуваєте, що належите до

Центральної Європи, чи відчуваєте, наскільки Львів схожий на Краків і Прагу, Дубровник? Для них це було очевидно, бо вони там уже були і розуміли, що Варшава цілком інша, ніж Краків чи Львів, що це інша смуга. А для нас це було відкриттям. Вони тоді дуже добре сказали: Львів є нормальним центральноєвропейським містом, але за архітектурою, за камінням, бо люди не розуміють, що вони — центральноєвропейці. А звідки міг цей досвід взятися?

Тож галицький автономізм — явище цілком нове. Люди відкрили для себе новий світ і з неофітською переконаністю пробують це сформулювати у категоріях винятковості. І це не лише українське явище. Таке саме відбувається зараз у Польщі. Про Галичину тут не думали аж так багато двадцять років тому.

Але дивіться, як цікаво все міняється, що стається з різними поняттями. Що таке Галичина? Яка реакція, яка уява виникла в середньостатистичного мешканця Австрійської імперії на слово Галичина? Це була відстала провінція, так звана беренлянд (край ведмедів), гальбазієн (пів-Азія). Існувало поняття «галицька мізерія» або «ненза галиційська». Було поняття «галицький граф», що означало несправжнього графа. «Галицька моральність» — це означало, що обов'язково тебе хтось надурить. І таке інше. Образ Галичини до 1914 року був

досить негативний. Що сталося тепер і у Польщі, і в Україні? Помінявся знак. Мінус на плюс. Галичина — щось найпозитивніше. Чому це відбувається?

Це певна компенсація за драматичний досвід десятиліття змін. І не тільки в Україні, яка виявилася невдалою з точки зору реформ, а й у Польщі. Бо травма десятиліття, яка розвіяла багато ілюзій, привела багатьох людей до такої форми неіснуючого світу — Варшава погана, а Галичина добра, Київ поганий, а Львів добрий. І ще більше. Є такий спосіб порівняння — австрійський бюрократ був європейцем, а український чи польський є москалем, азіатом, комухом. Тобто образ Галичини отримує якесь цілком інше навантаження. Галичина стає ніби перепусткою до Європи. Якщо ти маєш квиток з написом Галичина, то ніби можеш сісти у європейський поїзд швидше, ніж інші. Це величезна ілюзія, це смішна ілюзія. Той, хто слідує за риторикою Європейського Союзу, знає, що ЄС не будується на зв'язках культурної спільноти — це все ідеологічний дим. Насправді ЄС має дуже прагматичні цілі.

Тож про галицький автономізм можна написати дисертацію (і не одну), але можна написати і комедію. Треба якогось доброго Фредра; який би написав про ці галицькі мрії, галицькі фантазії.

Тобто я не проти галицької автономії, я не кажу, що галицької автономії не повинно бути. Але ідея має артикулюватися інакше, має знайти якісь форми, які б знайшли більше розуміння і на Заході, і на Сході. І я завжди за цю автономію, якщо Галичина буде мати союзників, а не просто буде відбиватися від України чи від Польщі. Буде робити свою автономію ще з кимось (з тою ж Полтавщиною в Україні, чи із Силезією в Польщі). І ці автономії будуть між собою об'єднуватися і боротися проти центру для того, щоб реформуватися. Поки цього немає, ідея галицької автономії виглядає досить смішною.

10. Я вважаю, що нема двох Україн. Я вважаю, що є 22 України, 222 України. Україну не вдасться намалювати технікою Пікассо, це швидше імпресіонізм.

Що ми маємо на увазі, кажучи про дві України? Історично — це Австрійська імперія і Російська імперія. Але «австрійська» частина не є другою Україною, бо вона надто маленька. Вона не друга, вона інша.

У найновіші часи розмови про дві України виникли у 1994 році, коли вибори Кучми показали, що Україна чітко поділена на дві майже рівні частини — україномовну й російськомовну. Але

з того часу така ситуація більше ніколи не повторювалася. Всі аналізи парламентських і президентських виборів показують, що цей поділ вже не має сенсу, він все більше зникає. Ми маємо різні голосування. Якщо дивитися на політичну географію України, то бачимо різні прориви. Для мене символом інших Україн є те, що Ющенко, Симоненко, Тимошенко і Мороз можуть сидіти за одним столом. І ці різні України мають прийти до згоди, певного компромісу. Не люблячись, очевидно, з певних причин.

Тому сучасна ідея галицького автономізму є не такою доброю, бо на даному етапі — це форма політичного ескапізму, втечі. Коли нарешті маємо шанс (бачимо це з виборів 1998, 2002 років), коли Україна урізноманітнюється і з'являється реальна опозиція, яка може обмежити скорумповану владу (може, вона сама скорумпується, це інша справа, але якщо вона організує суспільство таким чином, що воно звикне контролювати владу, то межа корупції буде набагато нижчою), коли з'являється така можливість, що Галичина дійсно якимось чином може до цього спричинитися, появляється група інтелектуалів, які кажуть: а ми не хочемо, ми гримнемо дверима і підемо. Я вважаю, що це дуже небезпечно.

Адже зараз ідеться навіть не про українське майбутнє. Україна — завжди щось більше. Доля України вирішує як мінімум долю Східної Європи, цілої Європи. Без Галичини Україна цілком може виявитися наступною Білорусією (може, не зовсім так, бо Київ поводиться інакше, як Мінськ, але баланс міняється). Галичина є надзвичайно важливою, її присутність важлива.

Дивіться на схеми московських політиків: Галичина відділяється, решта України йде до Росії. Бо вони розуміють, що Галичини ніколи не проковтнуть. Але якщо її виплюнуть, то решта України може бути пережована.

Тому я вважаю, що якби ситуація була дійсно безнадійною, то з галицьким автономізмом ще ми могли би годитися. Але коли не те, що жевріє промінчик надії, але ми справді бачимо процеси, які чітко свідчать про те, що Україна може тепер стати іншою, говорити про це не слід.

Є один дуже добрий московський історик Дмитро Фуров — надзвичайно інтелігентна людина, добре ерудована і, що найголовніше, дуже спокійна у ставленні до України, на відміну від більшості російських інтелектуалів. Минулого року він приїжджав до України, ми з ним зустрічалися в Києві.

Він розповідав про своє відчуття Східної Європи (маючи на увазі переважно Україну, Білорусію і Росію) — то такий великий пухнастий симпатичний звір, але без хребта, без кісток. Ти можеш його м'яти, притискати, бити, надавати будь-якої форми, він буде все мовчазно зносити і кожен раз прибіжить до ноги, як тільки ти свиснеш. Але коли він приїхав тепер в Україну (а то якраз був час демонстрацій), то сказав, що кістки відчуваються, в Україні ще відчувається тут кістка, там кістка... І власне Галичина є тим величезним шматком хребта, який тримає Україну. І ті шматки хребта не дають довести Україну до образу великої безмовної амеби.

11. З моїми поглядами почуваюся у Львові, легко кажучи, незатишно. Нема на що скаржитися — знали очі, що купували, то тепер їжте. Важко було передбачити іншу реакцію. Добре хоч, що не б'ють. Десь у якійсь Франції чи Італії могли би побити. Але мене і моїх колег підозрюють у всіх смертних гріхах, називають постмодерністами, навіть зрадниками. Одна з газет навіть написала, що для мене завелика честь називатися малоросом, не те, що українцем.

Колись Мирослав Маринович сказав, що він почувався б дуже незатишно, якби відчув, що поділяє погляди більшості. Насправді наше призначення — бути завжди у меншості.

Це наша доля, наша професія. Якщо ми хочемо бути чесними, то завжди мусимо відчувати цю незручність і незатишність. Бо інакше не було б дискусії. Єдине, що можу сказати, — я не роблю цього з якихось прагматичних розрахунків, щоби сподобатися. Я це роблю, бо я це бачу, це мої переконання.

Я вважаю, що мої погляди (чи погляди моїх колег, бо не почуваюся самим) — це будівництво нового патріотизму, нових форм України, яка може бути дуже привабливою для більшості людей, яка дасть шанс зрозуміти себе цілком повновартісним. І на основі цієї повновартості робити певні компроміси — спокійно, без ридання, нервовості і врешті перемоги.

12. Я дуже боюся -ізмів, бо вони мають великі шанси переростати у -азми, в маразми. Я, скажімо так, визначив себе (хоч це важко, але якщо треба) близьким до християнського лібералізму, християнської демократії. Мені важко себе означити.

Але я знаю, що Галичина має робити велику політику, Україна має робити велику політику. А для цього мусимо переоцінити самих себе, свої можливості. Тут не маємо іншого шляху,

як переоцінити свою історію. Це я кажу як історик. Мене моє заінтересування історією приводить до того, що я зараз кажу. Тобто я радше не -ізм, я історик.

13. Найближчою метою для українців, дуже конкретно, дуже важливою, є зміна політичного режиму. Це однозначно. Думаю, що у 2004 році, коли будуть вибори, відбудеться велике політичне випробування — чи зможе Україна перейти цей стан. У 1994 році вона змогла перейти: Україна виявилася єдиною постсоветською країною (за винятком ще балтійських), яка спокійно, демократично передала владу одного президента іншому. Ні в одній іншій державі цього не сталося. І це могло повторитися у 1998 році, якби не маніпуляції режиму.

Але зміна влади — лише перша мета. А подальшою метою є стати нормальною країною. Відчувати свою гордість, не вважати, що ми є якимись унікальними геніями, злочинцями чи невдахами. Ми різні, але ми нормальні. Нормальність не означає відсутності певних хвороб. Але ці хвороби треба усвідомити й мати на них певні ліки, а не кричати, розпочати і вдавати, що хвороба є смертельною.

14. Я думаю, що головну свою роль на континенті Україна вже зіграла. І великою мірою вона виконана, але, на жаль, не до кінця.

Роль України полягала в тому, що вона мусила статися як самостійна держава. Це була найбільша роль. Був великий сумнів щодо цього — Україна цілком могла опинитися під Росією. Тоді Східна Європа виглядала б інакше. А тоді — і Центральна, і ціла Європа (найбільше це відчуває Польща, тому вона так вболіває за існування України).

Бо на початку 90-х, в час падіння Союзу, головна лінія світового конфлікту проходила саме тут, у Східній Європі (читав тоді в одному американському журналі навіть таке, що Україну чекає така велика громадянська війна, порівняно з якою югославська — невинний пікнік). Мається на увазі лінія Схід — Захід. Дев'ять років Україна перебувала на межі великого геополітичного розлому. Через неї той розлом проходив, тому вона була таким важливим фактором світової стабільності.

Це дуже добре розуміла адміністрація Клінтона, тому так старалася помагати Україні. На жаль, цього не розуміла європейська спільнота (але це переважно через її пропольську традицію).

Все змінилося 11 вересня. З того часу геополітична лінія нестабільності проходить зовсім інакше. Це лінія Палестини, арабо-ізраїльського конфлікту, американо-арабського. Й у цьому конфлікті Україна зникає, про неї — скажімо так — забувають. Так, як забувають про героїв преси. Україна просто відходить у тінь геополітики. І питання — чи Україна витримає це випробування, коли зникає з арени, зникають сліпучі юпітери, які на неї світили?

Але я собі кажу, що не знаю, чи Україна обов'язково мусить увійти в об'єднану Європу чи в НАТО. Бажано, звичайно. Але питання нашого входження є вже проблематичним у зв'язку з подіями останніх років, останніх місяців, у зв'язку з іракським конфліктом. Але думаю, що питання поставлене неправильно: чи нам треба, чи не треба, чи ми хочемо? Нам треба робити реформи, нам треба піднімати рівень життя. А тоді вже інша справа — участь у ЄС і НАТО мають бути результатом українського успіху, а не передумовою. Ми ж робимо реформи не для Європи, ми робимо для себе. І, може, навіть добре, що Україна вступається з великої геополітики, бо це є шансом зосередитися на своїх внутрішніх проблемах.

Наші еліти дуже люблять скаржитися на народ — народ такий і сякий, безмовний, бидло. Але ж холера ясна!

Тут кількадесят мільйонів людей дали собі раду і вижили. Можна сказати, що найбільший досвід останнього десятиріччя полягає в тому, що українці навчилися жити без держави, чого нам ніколи не вдавалося. Нарешті зрозуміли, що є щось важливіше від держави — стан суспільства. Ми до цього мушили прийти. Що дуже важливо — українське суспільство самофункціонує. Наступним питанням є перехід від самофункціонування до стану активного, коли суспільство починає звучати, його чути, воно постійно присутнє у політичному, культурному житті. На жаль, цього ще нема. Але я вірю, що це може статися за умови зміни політичного режиму. Це, як кажуть математики, не достатня, але необхідна умова. Цілком можливо, що цього буде достатньо для того, щоби змінився громадянський клімат нашого суспільства.

15. Неможливо говорити в історії про золоті часи, все залежить від того, як це оцінювати. Але я вважаю, що найвдалішим українським часом, який давав найбільше надій, був міжвоєнний період у Польщі. Не тому, що політичний режим був добрий. Політичний режим був катастрофічний, бо Польська держава була катастрофою, це була глупа катастрофа, злобна катастрофа, катастрофа через дурість. Але що було — був певний стан галицького суспільства, якого ми перед тим ніколи не досягали.

У галицькому селі не було жодного селянина, жодної селянки, юнака, підлітка, які були б не задіяні у громадському житті. І брали у цьому участь не як статисти чи з примусу, а від відчуття того, що ми робимо щось дуже важливе і корисне для себе. А з іншого боку — сама структура громадського життя була побудована так, що важко було опинитися поза цією діяльністю: Просвіта, Союз Українок, вечори, кооперативи, драмгуртки, підпільна ОУН, легальні партії — от це був зразок! Якби нам не переламали частково чи повністю хребта у 39—45 роках, то все було би зовсім по-інакшому.

Але людина — істота історична. Якщо їй показати, що щось насправді було, тоді ці можливості стають вже певною реальністю. Раз ми цей стан мали, значить, є надія, що можемо його повторити. Галичині треба для цього почати інакше про себе думати. Завжди перед тим, як щось робити, має відбутися ревізія, потрібно щось передумати.

Однак очікувати вже від України чогось такого, як від Польщі чи Угорщини, неможливо. Передовсім через коротшу історію комунізму у них, і комунізму зовсім іншого, іншої окупації. Польща й Угорщина називалися найсвітлішим баракком комуністичного табору.

Між іншим, дуже цікаві дані є в книжці знаного історика Яна Гроса про советську анексію 1939 року. Він робить порівняння демографічних втрат у Східній і Західній Галичині. По суті — це советська і нацистська зони окупації. Йдеться про 1939—1941 роки. Він показує і доводить, що кількість жертв на советському боці була у три—чотири рази більша.

Грос приходить до висновку, що радянська держава була особливим типом держави. Це держава, де розтратність людського матеріалу була навіть не нормою, а основою існування держави. Вона повинна була тратити, знищувати людський матеріал.

І ще одне порівняння німецької і радянської окупацій. За німецької, звичайно, погано було бути євреєм, антифашистом. Але можна було вижити, якщо поводитися в межах якихось норм. Бо німецький режим не вимагав лояльності до нацистської ідеології, він вимагав послуху.

При советах навіть самої лояльності було замало, це було підозріло. Треба було показувати свою любов, віру, захоплення. Це цілком інший тип держави. Це держава, яка не тільки перемелювала нас фізично, але знищувала морально й інтелектуально. Ще й тримаючи нас у загороді, страшенній ізоляції та провінціалізації.

Тому зрозуміло, що з нами сталося за п'ятдесят років. Галичина багато змогла врятувати з того кістяка, який був закладений, але вона була змушена дуже багато втратити, бо такий був спосіб існування цієї системи, якого не можна було уникнути. Вона мусила перейняти певні правила гри. Навіть підсвідомо. Для виживання. І вони не могли минути за останні десять років. Тому вони там десь зберігаються. Наші чиновники нічим не відрізняються від советських, навіть якщо вони вийшли з рядів Руху. Тому найпростішим виходом є п'ятдесят-сімдесят років оживання.

Подивіться, яка величезна різниця між тими зонами, які мали п'ятдесят років радянської окупації, і тими, які — сімдесят. Я не знаю, що би, боронь Боже, сталося з Галичиною, якби вона ще двадцять років побула советською.

Я приїхав до Львова у 1977 році. Пам'ятаю, що на початку вісімдесятих Львів ставав російським — за мовою, яку чулося на вулицях, за викладами в університеті, у школах. Я бачив, як Львів починав ставати не тільки совковим, але російським. Це велике щастя для Львова впало у 91 році. Доля нам сприяла.

Якщо дивитися на демографічну історію Львова, то ще десь у 40—50-х він міг цілком стати російським містом. Тому що половину населення становили люди, які приїхали з Росії або зі сходу України. Але сталося інакше. Тут дається характеристика галицького села і того унікального досвіду міжвоєнного періоду.

Всюди у великих містах після війни виникли великі пустки населення. Вони повинні швидко заповнюватися. Заповнюватися ким? Селянами. Більшість теперішнього Львова — переселенці 50—70-х років, люди, які приїхали з навколишніх сіл. Те ж було у Донецьку чи Києві. Але там селяни, які приїхали, асимілювалися і русифікувалися. А наші навпаки — заколонізували Львів. Врешті Львів ніколи не був таким українським, яким став у 70-х.

Очевидно, що ці переселенці трохи знизили рівень урбаністичної культури, але вони врятували український Львів. А в тому, що знизили, була не їхня вина. Не було альтернативної еліти, яка була би з ними солідарна. Бо ця еліта була або винищена, або виїхала на Захід. Сталося так, що те селянське середовище мусило витворити свою еліту. Подивіться на шістдесятників — це все сільські діти.

Власне тепер робиться щось дуже важливе (це історична річ!): зараз підростає покоління дітей, які не приїхали до Львова, а народилися тут. Їм уже по двадцять років і вони починають народжувати власних дітей, які є львів'янами у третьому поколінні. Такого ще не було. Це перший такий шанс в українській історії. Звичайно, давніше теж були подібні родини, але їх дуже мало — кілька родин, котрих не винищили.

І це стосується не лише Львова. Більшість міських людей віддалені від сільської стріхи одним—двома поколіннями. Але що дуже важливо — ті галицькі селяни, які приїжджали, були набагато модернішими людьми, ніж советські інженери, яких присилали зі Сходу. Тому що їхня модерність формувалася через уяву, що треба брати участь у суспільному житті, що українство — це дуже важливо.

Ми всі знаємо, що модерне — це добре, треба бути модерним, ми проти провінціалізму і загумінковості. Але ми часто уявляємо собі модерне як фабрику, завод, велику індустрію. Це таке радянське уявлення.

З'ясувалося, що існує цілком інший тип модернізації — без машин, без тракторів. Модернізації через істинні цінності життя. Коли модернізатором не є конструктор, банкір, інженер,

а вчитель, священик, які просто змінили спосіб думання, змінили тип поведінки кількох поколінь людей.

Думаю, що найбільшою проблемою української еліти є зміна способу думання і способу бачення своїх проблем, свого стану. Є таке гарне слово «поплентачі» — ті, які плетуться у хвості. Мені здається, що українська еліта соціально поплентацька. Вона плететься, вона не дає бачення, не дає візії, не артикулює ситуацію. Вона радше реагує, але з великим запізненням. І ще вона репродукує певні старі способи мислення. Активно репродукує, навіть агресивно. Не український народ, українське суспільство не виконує своїх завдань, а передовсім українська еліта.

Найголовніше завдання інтелектуалів — артикуляція проблем. Артикулювати в такий спосіб, який би не закривав, а шукав якихось можливостей.

16. Забути конфлікти неможливо за означенням. Хіба може пригаснути пам'ять. Скажімо, зараз мало хто пам'ятає Першу світову війну, бо пам'ять про неї витіснилася пам'яттю про другу, змінилося покоління.

Замовчати теж не можна. Як би до цього не спонукали політики чи окремі історики. Бо людина є особою історичною: вона

шукає історичних тем, порівнянь, щоб обґрунтувати свою сучасну позицію.

Єдиний спосіб — артикулювати, виходячи за рамки вузьких поглядів. Я вважаю, що в цьому Галичина показала щось дуже позитивне всій Україні. Як не сперечалися навколо цвинтаря орлят — ту стадію ми перейшли. У взаємному примиренні спільна молитва з українськими і польськими єпископами відіграла свою роль. Те саме чекає нас зараз щодо Волині, хоча для багатьох наших істориків, політиків, національних діячів навіть спроба шукання компромісу — це вже зрада.

Я вважаю, що у питанні Волині ми не маємо такої ситуації, що є польське суспільство проти українського суспільства. Просто в кожному суспільстві є група, яка хоче примирення, і група, яка відкидає навіть спробу дискутувати, бо вірить у свою рацію. Але я вірю, що ми дамо собі раду з волинським питанням. Може, не так скоро, але дамо. Мені здається, що на найближчий час є речі набагато тяжчі.

По-перше, неможливий справжній діалог українсько-російський, бо найгірше, що сталося в російській історії останнім часом, це маргіналізація демократичної тенденції

у російському суспільстві. Вона є, але вона на задвірках, як і кілька інтелектуалів, які стоять на демократичній позиції.

Російське суспільство ще не готове до конфронтації зі своїм минулим. І той факт, що п'ятдесят відсотків росіян вважають Сталіна великою фігурою, свідчить, що при такому стані суспільства неможливо почати розмову, яку ми ведемо з поляками.

У поляків була традиція шукання союзу з українцями. У поляків був Гедріц, а у росіян тільки Солженіцин. Гедріц сказав, що для добра Польщі треба визнати, що Львів українське місто, а Вільнюс — литовське. Солженіцин каже: давайте заберемо Харків, бо це російське місто. Цілком різні точки зору.

А друге. — нам буде дуже важко розмовляти між різними групами самого українського суспільства, які мають дуже різне бачення української історії. Але діалог треба починати. Цього не можна зробити ні у межах національної, ні марксистської парадигми, котрі визнають лише свою правду. А вони є лише частинами правди, бо не було так, як кажуть одні чи інші.

Насправді люди дуже часто не були ні героями, ні зрадниками. Вони просто виживали у цих умовах. Взагалі, і одна, і друга партизанки мали більше символічне значення. Вона показувала, хто чинить спротив. А хто чинить спротив, той має право на майбутнє. Але дуже важливо, що насправді партизанка для багатьох людей не була геройським вчинком. Вона була вимушеною поведінкою, єдиним способом вижити. І це потрібно сказати.

Прийнято вважати, що УПА створювалася ОУН(б). Але це неправда. Тепер ми знаємо, що УПА на початковому етапі створювалася не за згодою, а супроти згоди оунівського керівництва. Створювали її низові оунівці на Волині, які розуміли, що, не створивши УПА, українському населенню просто не вижити. Це був спосіб самозахисту. Якщо ми приймемо ці засади, що люди поводитися нормально, робили підставові речі для виживання своїх сімей, то це буде великим полем для компромісу. Ті нормальності дають можливість інакше розуміти себе, інакше розуміти інших.

Що тепер робиться? Хочу сказати як історіограф. Зараз влада, режим Кучми пробує сформувати новий образ української історії, зманіпульованої історії, де було б місце на одні події і діячів, але не було б місця для інших.

У 1999 році після президентських виборів Кучма випустив такий календар — «Знай наших». Великий плакат, де намальовані найбільші українці. Кучма там між двома Шевченками — поетом і футболістом. Але не це важливо. Важливо, як підібрані фігури. З національної традиції там є Грушевський, але нема Петлюри і Бандери. З радянської історії є Покришкін чи Кожедуб, є маршал Рибалко, але нема Кагановича, Косіора чи Балицького. Вибрані нібито компромісні фігури і кажеється, що це нова історія. І трагедія полягає в тому, що не бачимо жодних спроб опозиції розширити це поле.

Я маю таку підозру, що режим у такий спосіб бореться і з опозицією. Він час від часу кидає посеред них кістки, за які вони гризуться, як собаки. То президент каже, що буде реабілітовувати учасників УПА і давати їм якісь пільги, то він починає говорити про святкування ювілею возз'єднання України з Росією. Він кидає саме те, на чому не сходяться різні групи опозиції, щоб вони перегризлися між собою. І важливо цього не допустити, щоб історичні події були кістками. Бо насправді вони ними не є. Їх можна розуміти як ширше поле для компромісу, для порозуміння. Можливе таке бачення історії, де ми всі почуваємося нормальними і повноцінними діячами.

17. Стінг співає «історія нічого не вчить», повторюючи це за Гегелем. Щоб історія вчила, потрібно, щоб вона повторювалася. Але історична наука нелaborаторна. Тут не можна кидати багато разів якесь тіло, і воно падатиме з однаковою швидкістю. Історія стосується людей, які в принципі неповторні. Я не вірю в те, що називається уроками історії. Ті, що вживають такий термін, найчастіше є маніпуляторами.

Як у добрий спосіб використовувати історію? Треба показувати, що вузький погляд на історію неможливий, або підозрілий, або неправильний. З точки зору сучасної науки це називається підозрою до метанаративу. Ті всі наративи, які кажуть, що пояснюють все, ніколи не можуть бути правдивими. Не може бути одного метанаративу. Мусять існувати декілька метанаративів.

Головне, чого історія може навчити, — насправді було більше можливостей, було більше різноманітних історій.

18. Те, що історія зламу 80—90-х ніби відійшла на другий план, забулася, можна пояснити психологічно.

Ми тепер розуміємо, що кінець вісімдесятих був часом романтичної наївності. Ми всі дуже помилялися, ми надто

вірили. На жаль, тепер ми не маємо такої віри. І нам просто незручно згадувати про свої ілюзії. Ми ніяковіємо. І шкода, бо насправді 80-ті роки — один з найцікавіших періодів у нашій історії, бо це був час дуже добрих рішень і розв'язок. Я вважаю, що це були блискучі розв'язки, зроблені інтелігенцією, — те, що говорили Михайло Горинь, В'ячеслав Чорновіл. Вони представляли концепцію нової України.

Біда тої історії, яку ми хочемо бачити на телеекрані, — це героїчність. Ми хочемо бачити подієву історію. Насправді більшість історії є неподієвою — якісь стратегічні розв'язки, інтелектуальні подвиги. З них не зробиш кіна. І проблема історії 80-х у тому, що ми не бачимо її як героїчну. Хоча вона героїчна, бо насичена дуже цікавими інтелектуальними речами.

19. Як науковець скажу, що національну ідею не формують. Вона сама формується. Це радше стан суспільства. Звичайно, що можна прикласти до формування цієї ідеї, але її неможливо виростити у пробірці. Ті, що займаються націоналізмом, розуміють, що національна ідея народжується не так.

А як громадянин я бачу, що щось дуже важливе сталося за останні роки. Появилися серед українських діячів такі дискурси, які важливі для формування цієї ідеї.

Мені здається, що Ющенко в останні роки почав уживати ключове слово. Він говорить про концепцію гідності. Він каже, що українці гідні жити краще. Він формулює це в категоріях дуже людських: українці великий народ, українці займають велику територію, українці мають великі ресурси — вони гідні жити нормальним життям.

Ця концепція гідності може стати ключовою концепцією для нашого виходу із сьогоднішньої ситуації. Якщо ми повіримо, що не тільки маємо шанс, але й мусимо жити гідно. Це стан, за який треба боротися.

20. Про особливу українську пропозицію колись добре сказав Явлінський на радіо «Свобода». Він казав, що має таке відчуття, що російська цивілізація вже на схилі. Тобто все те, що могло бути найкращого, вже позаду, а не попереду. Натомість українська цілком інакша. Бо це ситуація молодій державі, молодій країні, молодій нації. Вона має іншу мотивацію — почуття свіжості. Виглядає, що все ще попереду.

От це може бути нашою провокацією для інших.

Для чого ми це все робимо — створюємо інституції, пишемо книжки, засновуємо університети? Ми маємо це відчуття, що все ще попереду. Це ще не кінець. Ми просто створюємо інтелектуальні поля, на які прийдуть інші люди, наші ж діти, які зможуть далі розвивати українську культуру — страшенно мобільну, страшенно привабливу історію.

Це очевидно.

Насправді не можна бути модерним особисто. Це як у християнстві — не можна спастися особисто, якщо не спасати навколо себе певну кількість людей, якщо не будувати громаду, якщо не жити у Церкві. Так само і тут — ви мусите бути у межах певного докола. А цим доколом є нація. Бо у людей немає іншого рецепта, як національне. Всі світові речі породжені певною національною культурою. Між нами і модерним світом завжди є нація.

Коли ми робимо всі ті речі... Мій приятель Володя Кучинський каже, що наше покоління — покоління перегнуто. Якщо так, то перегнуто якісного. Нехай наші твори будуть якісними, нехай наші книжки будуть якісними. За будь-якими стандартами — добрі речі.

Ми маємо великий шанс. Ми маємо велике щастя. Напевно,
багато яких поколінь хотіли б бути такими.

21. Нічого більше не приходить до голови.

22. Я виговорився.

У СЕРІЇ «ІНШИЙ ФОРМАТ» ВИЙШЛИ:

Видання № 1.

ОЛЕГ ЛИШЕГА

Видання № 2.

ЮРІЙ ІЗДРИК

Видання № 3.

ЮРІЙ АНДРУХОВИЧ

Видання № 4.

ОКСАНА ЗАБУЖКО

Видання № 5.

БОРИС ҐУДЗЯК

Я серйозно вважаю, що наш світ може стати інакшим (ліпшим), якщо інакше говорити те, що інакше думається.

Я серйозно вірю, що люди, від яких залежить, щоб наш світ став ліпшим, часом попросту не знають, як можна інакше думати і говорити.

«Інший формат» передбачає хрестоматію ненаписаних текстів, які ілюструють можливість розмислів під час говорення (думай, що говориш! кажи, що думаєш!). Слухаючи їхні голоси, я зрозумів, як багато найважливішого ніколи не потрапляє у книжки.

Принципи серії на диво прості. Вибирати тих, які подобаються. Добирати тих, кому довіряєш, у кому впевнений. Записувати те, що говориться, вірити у те, що кажеться.

Але: жодних меморіалів, жодних пам'ятників, жодних заповітів і тестаментів. Лови момент — один, але неповторний. Завтра може, мусить, буде інакше.

P. S. Фотографії робляться так само — тут і тепер.

тарас прохасько

ISBN 966-668-048-3 (№ 6)

ISBN 966-668-042-4 (серія «Інший формат»)